

Samenvatting

Dit proefschrift gaat over de verwerving van een dialect als tweede taal door kinderen en adolescenten die door hun ouders in het Standaardnederlands of in een substandaardtalige variëteit (meer specifiek ‘tussentaal’) zijn/worden opgevoed. Het onderzoek richt zich volledig op de (secundaire) verwerving van de fonologie van het Maldegemse dialect.

In de huidige context van een toenemende achteruitgang van het dialect, zowel op structureel als functioneel gebied, is de studie naar de verwerving van dialect als tweede taal bij uitstek relevant. Zelfs in de informeelste situaties wordt het dialect steeds meer verdrongen door de standaardtaal of een substandaardtalige variëteit. Dit betekent dat ook in de gezinssituatie vaak geen dialect meer gesproken wordt. Dit heeft tot gevolg dat kinderen pas later in aanraking komen met het lokale dialect (dat reeds een genivelleerd dialect kan zijn), bijvoorbeeld via dialectsprekende vrienden op school. Het zijn precies deze kinderen van wie de dialectkennis in dit proefschrift onderzocht wordt.

Hoofdstuk 2 bespreekt de bestaande literatuur over de verwerving van een dialect als tweede taal. Binnen die literatuur zijn er twee soorten situaties van ‘secundaire dialectverwerving’ (i.e. verwerving van dialect als tweede taal) te onderscheiden: (1) secundaire dialectverwerving kan plaatsvinden nadat een kind is verhuisd van een bepaalde dialectregio naar een andere; (2) secundaire dialectverwerving kan zich ook voordoen als kinderen door hun ouders worden opgevoed in de standaardtaal en zij pas later in contact komen met het lokale dialect. In de eerste situatie is er vooral variatie met betrekking tot de leeftijd waarop een kind voor het eerst in contact komt met het te verwerven dialect, terwijl de tweede situatie meer variatie inhoudt met betrekking tot het prestige van de betrokken taalvariëteiten.

Uit de literatuur over de verwerving van een dialect als tweede taal is gebleken dat een aantal factoren de mate van verwervingssucces beïnvloeden. Ten eerste heeft men vastgesteld (cf. Payne 1980; Kerswill 1994, 1996; Chambers 1998) dat kinderen die vóór een bepaalde leeftijd naar een nieuwe dialectregio verhuisd zijn, het dialect beter beheersen dan kinderen die pas op latere leeftijd verhuisd zijn. Dit is een indicatie dat er een kritische periode is waarin kinderen gemakkelijker een tweede taal leren dan buiten die periode. Er is echter geen consensus over de precieze afbakening van deze periode. In het in dit proefschrift gepresenteerde onderzoek werden kinderen van drie leeftijdsgroepen geselecteerd (nl. 9, 12, en 15 jaar). Daardoor kon worden onderzocht of kinderen vanaf een bepaalde leeftijd het dialect minder goed verwerven.

Een tweede factor die van belang is voor de mate waarin het dialect beheerst wordt, is de gerichtheid op de peer group. In de literatuur (cf. Labov 2001; Berthele 2002) heeft men geobserveerd dat kinderen die erg sociaal zijn en een centrale positie innemen in de peer group vaak beter scoren voor dialectkennis dan kinderen die zich meer afzonderen van de peer group. Een factor die in sterke mate gerelateerd is aan de gerichtheid op de peer group en

de wens om bij die groep te behoren, is de attitude tegenover dialectgebruik en dialectsprekers. Hoewel Vousten (1995) geen significante correlatie vond tussen de attitude van zijn informanten en de mate waarin zij het dialect beheersten, is attitude toch opgenomen als een factor in het hier gepresenteerde onderzoek.

Naast de factoren die het individuele verwervingssucces beïnvloeden, is er in de literatuur ook veel aandacht besteed aan de factoren die bepaalde dialectkenmerken leerbaarder maken dan andere kenmerken. Chambers (1998), bijvoorbeeld, maakte het onderscheid tussen ‘eenvoudige’ en ‘complexe’ fonologische regels. Eenvoudige regels worden gedefinieerd als uitzonderingsloze regels, terwijl complexe regels gekenmerkt worden door een onvoorspelbare output en een groot aantal uitzonderingen. Verder heeft men de voorspelbaarheid van dialectkenmerken gerelateerd aan de mate waarin er een één-op-één verhouding bestaat tussen elementen van de eerste en de tweede taal (i.e. respectievelijk T1 en T2) (cf. Vousten 1995; Chambers 1998). In de literatuur is er echter geen systematische poging ondernomen om de concepten ‘complexiteit’ en ‘voorspelbaarheid’ te operationaliseren. Het in dit proefschrift gepresenteerde onderzoek operationaliseert de mate van voorspelbaarheid van kenmerken door een aantal linguïstische factoren als onafhankelijke variabelen te implementeren.

Voor zover in de bestaande literatuur over secundaire dialectverwerving de bevindingen in een theoretische context geplaatst werden, betrof dit steeds een traditioneel, regelgebaseerd kader. In het in dit proefschrift gepresenteerde onderzoek daarentegen, worden de resultaten nadrukkelijk bediscussieerd in het kader van de recente theorievorming over taalverwerving, waarbij er sprake is van een debat tussen exemplaar- en regelgebaseerde modellen. De voorspellingen van deze modellen worden gerelateerd aan de bevindingen van het onderzoek in Maldegem. Zo wordt er licht geworpen op de vraag of kinderen bij het verwerven van een tweede taal (in casu, dialect) woord per woord leren (exemplaargebaseerd) of gebruik maken van regels (regelgebaseerd).

In hoofdstuk 3 worden een aantal regelgebaseerde en exemplaargebaseerde modellen uitvoerig besproken. Traditionele, regelgebaseerde leertheorieën nemen aan dat kinderen de voorspelbare kenmerken van een taal leren door middel van ‘regels’. In dit proefschrift bespreken we twee voorbeelden van regelgebaseerde modellen, namelijk het model van Auer (1993) en dat van Taeldeman (1993). Zowel Auer als Taeldeman ontwikkelden een tweedimensionaal model voor de analyse van variatie tussen verwante taalvariëteiten (nl. standaardtaal en dialect). Deze modellen bevatten een verticale en een horizontale dimensie. De verticale dimensie is eigen aan één enkel taalsysteem (intrasystemisch); het is de dimensie waarin fonetische oppervlaktevormen via ‘regels’ worden afgeleid uit onderliggende representaties. Er worden hierin drie niveaus onderscheiden: het prelexicale, het lexicale, en het postlexicale niveau (cf. Lexicale Fonologie, Kiparsky 1982). De horizontale dimensie van het model correspondeert met de intersystemische metakennis van tweetaligen (bijvoorbeeld

dialectverwervers). Hierbij wordt aangenomen dat taalgebruikers correspondentieregels vormen tussen equivalente elementen van beide taalsystemen.

Het concept van correspondentieregels is voor ons onderzoek in de eerste plaats van belang bij het beschrijven van de variabelen. We gaan er echter niet *a priori* vanuit dat kinderen daadwerkelijk gebruik maken van die correspondentieregels. Er wordt rekening gehouden met de aannames van exemplaargebaseerde modellen (cf. Gillis et al. 2000; Bybee 2001). In die modellen wordt aangenomen dat taalgebruikers alle woorden uit de input met hun idiosyncratische informatie (bv. fonetische, syntactische, etc. informatie) individueel (maar gegroepeerd in zogenaamde ‘exemplar clouds’) opslaan in het mentale lexicon. Deze organisatie van het mentale lexicon maakt fonologische regels overbodig.

Naast de vraag hoe vaak de verschillende dialectkenmerken ‘correct’ worden gerealiseerd (i.e. de mate van dialectkennis/-verwerving), worden ook de gevallen waar de correcte dialectvariant niet wordt gerealiseerd systematisch onderzocht. Daarbij richt dit onderzoek zich hoofdzakelijk op de productie van overgeneralisaties, i.e. het toepassen van een dialectkenmerk in een woord waarop een ander kenmerk van toepassing zou moeten zijn. In hoofdstuk 3 wordt aangetoond dat overgeneralisaties niet enkel kunnen worden verklaard binnen een regelgebaseerd kader, maar ook vanuit een exemplaargebaseerde invalshoek.

In hoofdstuk 4 worden een aantal hypothesen geformuleerd over de effecten van (linguïstische en niet-linguïstische) kenmerkgerelateerde factoren op de mate waarin kenmerken worden geleerd en op de mate waarin ze worden overgegeneraliseerd. Bij de beschrijving van die hypothesen wordt er (indien relevant) aandacht besteed aan de regelgebaseerde en de exemplaargebaseerde voorspellingen met betrekking tot de effecten van de betreffende factoren. Verder worden er in hoofdstuk 4 ook hypothesen geformuleerd over de invloed van sprekergerelateerde factoren op de mate van verwervingssucces.

Hoofdstuk 5 beschrijft de methodologie die gehanteerd werd in het onderzoek. Het onderzoek is gebaseerd op een corpus van gesproken materiaal afkomstig van 164 informanten. Het materiaal werd voornamelijk verzameld door middel van een woordenlijst met 167 items, maar er werden een aantal aanvullende opnames gemaakt van ‘natuurlijk’ taalgebruik. Bij twijfel over de transcripties werden er formantmetingen uitgevoerd. De transcripties werden gecodeerd en in een database ingevoerd. Vervolgens werden er binaire logistische regressieanalyses op de data toegepast. In die analyses werden een aantal kenmerkgerelateerde en sprekergerelateerde factoren als onafhankelijke variabelen geïmplementeerd. In hoofdstuk 5 wordt ook beschreven hoe we een aantal van die factoren (o.a. incidentie, gebruiksfrequentie, geografische verspreiding, etc.) geoperationaliseerd hebben (o.a. met behulp van het Corpus Gesproken Nederlands (C.G.N.), de Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (FAND), etc.).

In hoofdstuk 6 worden de 34 fonologische kenmerken beschreven waarvan de verwerving in deze studie onderzocht wordt. Drie van deze kenmerken zijn postlexicaal, de overige kenmerken zijn lexicaal. In de woordenlijst werd enkel gevraagd naar woorden die primaire

of secundaire dialectkenmerken vertonen, omdat die kenmerken niet zijn doorgedrongen in het Standaardnederlands of in de tussentaal. Daardoor weten we zeker dat deze kenmerken geen deel uitmaken van de eerste taal van de dialectleerders. Om die reden werden tertiare kenmerken (die wel zijn doorgedrongen in de tussentaal en het Standaardnederlands) (cf. Taeldeman 2006a) uitgesloten.

In hoofdstuk 7 worden de resultaten van de logistische regressieanalyses besproken. In hoofdstuk 8 wordt er uitvoeriger op mogelijke verklaringen van die resultaten ingegaan. Bijna alle kenmerkgerelateerde factoren (i.e. incidentie, gebruiksfrequentie, gemiddelde frequentie per dialectkenmerk, conditionerende omgeving, aantal concurrerende standaardtaalvarianten, productiviteit, geografische distributie) hebben een significant effect op de mate waarin dialectkenmerken verworven worden. Enkel het aantal concurrerende dialectvarianten heeft geen significant effect, maar de factor vertoont wel significante interacties met incidentie, conditionerende omgeving, aantal concurrerende standaardtaalvarianten, en gemiddelde gebruiksfrequentie. De algemene tendens die bij die interacties zichtbaar wordt, is dat het positieve effect van een factor op de mate van verwerving wordt afgezwakt als die factor in interactie is met een andere factor die ook een positief effect heeft op de mate van verwerving. Van alle kenmerkgerelateerde factoren heeft incidentie (i.e. lexicale distributie van kenmerken) relatief gezien het sterkste effect op de verwerving van de lexicale dialectkenmerken. Het is dus zo dat naarmate een dialectkenmerk in meer woorden voorkomt, het beter verworven wordt. De meeste factoren hebben een gelijkaardig effect voor de dialectverwervers en voor de moedertaalsprekers van het dialect (i.e. de controlegroep). Dit wijst erop dat de interne directionaliteit van secundaire dialectverwerving niet veel afwijkt van de interne directionaliteit van eerste dialectverwerving.

De meeste kenmerkgerelateerde factoren (nl. incidentie, gemiddelde frequentie per dialectkenmerk, conditionerende omgeving, aantal concurrerende standaardtaalvarianten, en geografische distributie) hebben ook een significant effect op de mate waarin dialectkenmerken worden overgegeneraliseerd ten koste van andere kenmerken. De effecten van die factoren op de mate van overgeneralisatie zijn niet noodzakelijk gerelateerd aan hun effecten op de mate van dialectkennis/-verwerving: het is mogelijk dat een kind alle woorden waarin een bepaald dialectkenmerk voorkomt correct heeft gerealiseerd (en daardoor 100% voor dialectkennis scoort in ons onderzoek), en tegelijkertijd het betreffende dialectkenmerk overgeneraliseert op woorden die eigenlijk een ander dialectkenmerk vertonen.

Aangezien de meeste effecten zowel door een regelgebaseerd als door een exemplaargebaseerd model kunnen worden verklaard, kunnen er meestal geen definitieve uitspraken worden gedaan over de mentale leermechanismen van dialectleerders. Er is echter wel een significant effect van gebruiksfrequentie op de mate waarin woorden met hun correcte dialectvariant worden gerealiseerd: hoe frequenter een woord wordt gebruikt, hoe meer de correcte dialectvariant van dat woord wordt gerealiseerd. Dergelijke effecten vinden vooral een optimale verklaring in exemplaargebaseerde modellen, waarin wordt aangenomen

dat elke realisatie van een woord zijn eigen representatie in het mentale lexicon heeft. Een exemplaargebaseerd model geniet ook de voorkeur voor de verklaring van het effect van conditionerende omgeving op de mate van overgeneralisatie. Conditionerende omgeving heeft een positief effect op de mate waarin kenmerken worden overgegeneraliseerd. Dit positieve effect wordt sterker naarmate het verwervingsproces vordert. Dit gaat tegen de verwachtingen van een regelgebaseerd model in: zo'n model voorspelt namelijk dat naarmate een kind de restricties op de toepasbaarheid van een dialectkenmerk leert kennen, het betreffende kenmerk minder zal worden overgegeneraliseerd. Een mogelijke exemplaargebaseerde verklaring voor dit resultaat is dat de effecten van zogenaamde 'phonological neighbourhoods' sterker worden naarmate het verwervingsproces vordert en het mentale lexicon zich verder ontwikkelt.

Niet alle exemplaargebaseerde voorspellingen komen uit. Ten eerste heeft de factor gebruiksfrequentie geen significant effect op de mate waarin er overgeneralisaties voorkomen in individuele woorden. Dit gaat in tegen de exemplaargebaseerde voorspelling dat infrequente woorden meer overgeneralisaties zullen vertonen dan frequente woorden. Ten tweede is er bij de moedertaalsprekers van het dialect een negatief effect van gemiddelde gebruiksfrequentie op de mate van verwerving van kenmerken met een conditionerende omgeving, terwijl een exemplaargebaseerd model juist een positief effect voorspelt.

Naast de kenmerkgerelateerde factoren, wordt de mate van succes in de verwerving van het lokale dialect ook bepaald door een aantal sprekergerelateerde factoren (nl. leeftijd, sekse, attitude, herkomst van de moeder/vader). De resultaten geven aan dat de mate van dialectkennis gestaag blijft toenemen tussen de negen en de vijftien jaar. Er zijn dus geen indicaties dat er tussen de leeftijd van negen en vijftien jaar een kritische leeftijd is waarop het verwerven van een dialect als tweede (of als eerste) taal significant moeilijker wordt. De effecten van leeftijd zijn gelijk voor de moedertaalsprekers van het dialect en voor de dialectverwervers, ondanks het feit dat er verwacht kon worden dat de dialectkennis van de moedertaalsprekers eerder 'plafonneert' dan de dialectkennis van de verwervers. Dit resultaat wijst er waarschijnlijk op dat de moedertaalsprekers van het dialect die in ons onderzoek betrokken waren, zelf (nog) niet over een 'perfecte' kennis van het dialect beschikken. Leeftijd is de enige sprekergerelateerde factor die ook significant van invloed is op de mate van overgeneralisatie. Hoe ouder kinderen worden, hoe minder overgeneralisaties ze produceren. Dit negatieve effect van leeftijd is bij de moedertaalsprekers van het dialect veel sterker tussen de negen en de twaalf jaar, dan tussen de twaalf en de negen jaar. Dit is niet het geval bij de dialectverwervers.

Sekse is een significante factor voor de mate van dialectkennis bij de dialectverwervers: jongens zijn significant betere verwervers dan meisjes. Een mogelijke verklaring is dat ouders een verzorgdere taalvariëteit spreken met hun dochters dan met hun zonen. Een positieve attitude tegenover dialect(sprekers/-gebruik) heeft – zowel bij de controlegroep als bij de verwervers – een positief effect op de mate van dialectkennis. De herkomst van de ouders is enkel een relevante factor bij de dialectverwervers, omdat de kinderen van de controlegroep

altijd twee ouders uit Maldegem hebben. Zoals verwacht, scoren kinderen met een vader uit Maldegem beter voor dialectkennis dan kinderen met een vader die van elders afkomstig is. Een opmerkelijk resultaat, echter, is dat de herkomst van de moeder een negatief effect heeft, wat betekent dat kinderen met een moeder uit Maldegem minder succesvol zijn dan kinderen met een moeder van elders. Een mogelijke verklaring is dat moeders die in Maldegem geboren en getogen zijn en die (in de meeste gevallen) zelf het lokale dialect kennen, deze dialectkennis/het dialectgebruik niet willen doorgeven aan hun kinderen uit vrees dat hun kinderen hierdoor een taalachterstand zouden hebben op school. Daarentegen staan moeders die van elders afkomstig zijn en die niet zijn geïntegreerd in de lokale dialectgemeenschap, er allicht positiever tegenover als hun kinderen het lokale dialect leren, omdat dit een vorm van integratie is.

Van de sprekergerelateerde factoren heeft leeftijd het sterkste relatieve effect op de mate van dialectkennis/-verwerving. Ook deze factoren hebben gelijkaardige effecten op de mate van dialectkennis van de dialectverwervers enerzijds en van de moedertaalsprekers van het dialect anderzijds. Dit wijst erop dat de factoren die bepalend zijn voor secundaire dialectverwerving, zich op dezelfde manier gedragen bij de verwerving van het dialect als eerste taal. Enkel de factor sekse gedraagt zich anders: sekse heeft geen significant effect in het geval van de moedertaalsprekers. Een belangrijk besluit is dus dat het verwerven van een dialect als tweede taal niet spectaculair verschilt van de verwerving van een dialect als eerste taal.